

Õigus arengule¹

Varro Vooglaid

1. Sissejuhatus

Ei ole vist tarvis otsida ega välja tuua fakte iseloomustamiseks arengutaseme erinevust maailma erinevate piirkondade lõikes – tasub vaid mõelda kas või meie enda elukvaliteedile ja sellele, millest üha tihemini kuuleme laiuvat nt. Mustal mandril. Kui maakera põhjapoolkeral leiab pahatihti aset arutu ületarbimine, siis lõunapoolkeral kannatavad iga päev sajad miljonid inimesed kõige elementaarsemate inimõiguste rahuldamatuse all. Selline ebaõiglus kätkeb avaldunud ja latentseid ohte, mis lausa nõuavad tasakaalustamist võimaldavate regulatsioonimehhanismide käivitamist. Vastasel korral võib inimkond peagi seista silmitsi hirmsate tagajärgedega, millest ei taheta tihti peale isegi mitte mõelda.

Alates 1972. aastast, mil Senegali jurist Keba M'baye esitles esmakordselt oma kontseptsiooni rahvaste õiguse kohta arengule, on idee arenguõigusest olnud ulatusliku ja intensiivse, kuigi suuresti retoorilise debati keskpunktiks. Kuni hiljutise ajani on nn. arengumaade juristid edasiruttavalt tegelenud peamiselt küsimusega, kes võiksid olla selle õiguse võimalikud subjektid ja objektid. Nn. arenenud maailma² esindajad ei ole samal ajal jõudnud kuigi palju kaugemale arutelust selle õiguse eksisteerivuse üle.

1986. aastal võeti ÜRO Peaassamblees suure häälteenamusega vastu arenguõiguse deklaratsioon³, mis ei ole küll eelnimetatud probleemi lahendamisele kuigi palju kaasa aidanud, kuid selle äärmiselt üldsõnaline tekst on tekitanud uusi jurisprudentsi valdkonda kuuluvaid arutelusid ja andnud tööd paljudele õigusteadlastele, kes omakorda on tulnud välja uute ja huvitavate spekulatsioonidega.

Deklaratsiooni vastuvõtmise ajal oli väga palju kahtlusi selles osas, kas arenguõigusel saab kunagi üldse mingit praktilist väljundit olema. Nii, nagu uus rahvusvaheline majanduskord, oli ka arenguõiguse deklaratsioon vaeste riikide meeleheite väljenduseks

---

¹ Ettekanne Eesti Inimõiguste Instituudi inimõiguste õpetamise seminaril, 05. detsembril 2002. aastal Tallinnas. Varro Vooglaid on Tartu Ülikooli Õigusinstituudi 4. kursuse üliõpilane.

² Terminid “arenenud-“ ja “arengumaad” on käesolevas artiklis kasutatud tinglikult, tähistamiseks tööstuslikult arenenud ja arenemata riike.

³ UN GA Res. 41/128

arenenud maailma jõu vastu – aastaid ei paistnud sellele aga kujunevat oma kaksikvennast kuulsusrikkamat tulevikku.⁴

2. Arenguõiguse kujunemine

Inimõiguste ülddeklaratsioon väljendas sõjajärgset üksmeelt inimõiguste rajanemisest neljale põhivabadusele ja selles situatsioonis oldi ühemõtteliselt seisukohal, et poliitilised ja majanduslikud õigused on omavahel tihedalt seotud inimõiguste iseseisvad komponendid; samuti olid maailma riigid ühel meelel, et tõeline individuaalne vabadus ei saa eksisteerida ilma majandusliku turvalisuse ja iseseisvusega. Ühesõnaga kuulusid inimõiguste ülddeklaratsiooni kohaselt inimõiguste alla nii tsiviil- ja poliitilised õigused⁵ kui ka majanduslikud, kultuurilised ja sotsiaalsed õigused.⁶

Külma sõja puhkemisega kadus aga igasugune konsensus. Tsiviil- ja poliitilised õigused ning majanduslikud, kultuurilised ja sotsiaalsed õigused lakkasid olemast ühe lahutamatu terviku osad. Sellest annab kõige selgemini tunnistust tõsiasi, et mõlema õiguste grupi tarvis loodi 1960. aastate teisel poolel omaette rahvusvahelised lepingud, mis jõustusid 70-ndate lõpus.

Rahvusvahelisel kogukonnal kulus hulk aastaid, et hakata taas kord mõistma, et inimõigused on koostoimivad ning moodustavad just kui nähtamatu keha, mis on terviklik ja lahutamatu. 1970-ndate teisel poolel ei olnud ideed uuest rahvusvahelisest majanduskorrast ega riikide majanduslike õiguste hartast veel hääbunud ja nn. kolmanda maailma riikidel püsis endiselt usk ÜRO süsteemis sisalduvasse võimalusse luua häälteenamusega Peaassamblees normatiivne alus õiglasema rahvusvahelise majanduskorra loomiseks. See grupp riike lootis, et arengudeklaratsioon (mis on teatud mõttes ümberkorraldus uuest rahvusvahelisest majanduskorrast) hakkab kasutama inimõiguste kategoorilisi imperatiive selleks, et kohustada rahvusvahelises majanduses domineerivaid riike võtma endale suuremat vastutust vaesuse ja ressurside ebaühtlase jaotumise likvideerimise eest, maksma kolmanda maailma riikidest ostetavate toorainete eest rohkem, andma enam abi ning parandama kaubandustingimusi arengumaade kasuks.

Inimõiguste Komisjon hakkas arenguõiguse ideed kaaluma 1977. aastal ning 1979. aastal esitles ÜRO peasekretär tulemusi, milleni oldi selleks ajaks jõutud.⁷ Inspireerituna Euroopa sõjajärgsest katastroofist välja toonud Marshalli plaanist, näis paljudele, et sarnane jõuline kapitalisüst võiks viia õitsengule ka arenguriikide majanduse. Kas õnneks või kahjuks, aga arenguõiguse deklaratsiooni projekti koostamise ajal oli võim Valges Majas Ronald Reagan'il ja Downing Street'il Margareth Thatcher'il. Kuigi üldine moraalne (mitte aga õiguslik) pühendumine inimarengule oli nende poolt juhitud riikidele ja nende liitlastele vastuvõetav, ei tahtud mitte mingil juhul lubada koostada rahvusvahelist instrumenti, mis paneks tööstuslikult arenenud riikidele õigusliku kohustuse kanda oma ressursid üle arenguriikidesse või lihtsalt sätestaks ühe või teise deklaratsioonis sisalduva teemaderingi kohta midagi spetsiifilist. Teiste turumajandusega riikide toetusel, kes olid

---

⁴ Barsh

⁵ artiklid 1 kuni 21

⁶ artiklid 22 kuni 28

⁷ UN doc. E/CN. 4/1334

samuti esindatud projekti koostanud komisjonis, neil see ka õnnestus. Kui arenguõiguse deklaratsioon 1986. aastal ÜRO Peaassamblees vastu võeti, oli ainsaks vastuhääletajaks USA ning lisaks jäid kaheksa riiki erapooletuks. Seejuures leidsid aset laialdased vaidlused arenguõiguse legitiimsuse, õigustatavuse ja koherentsuse teemadel, mis andis protsessile tugeva tagasilöögi. Arenenud riikidele tegi arenguõiguse deklaratsiooni juures kõige enam muret kohustus anda abi arenguriikide, mitte aga oma enda kriteeriumide alusel; samuti keerukused, mis ähvardasid tõusta tärkavast ideest rahvusvahelisele maksustamisele ja ühiskonna ühisele pärandile. Arenguriikidele oli aga kõige tähtsam tõekspidamine, et õigus arengule on keskne, vabaduse fundamentaalne eeltingimus ja kõikide teiste õiguste emaõigus.

Uuesti jõudis rahvusvaheline kogukond üksmeele künnisele 1993. aastal Viinis, kus toimus Teine ÜRO Inimõiguste Maailmakonverents ning kus võeti vastu nn. Viini deklaratsioon ja selle teostamisplaan. Deklaratsioon taaskinnitas arenguõiguse staatust põhiliste inimõiguste universaalse ja võõrandamatu osana.⁸ Rahvusvahelist kogukonda kannustas deklaratsioon koostöökohustusele, et kõne all olevat õigust ka praktiliselt realiseerida.

Siiski on pea alati kõik arenguõigusega seotud otsused rajatud väärale eeldusele, et see peab kujutama endast vaeste riikide võitu, just kui uue rahvusvahelise majanduskorra hinnalist pärandit. Kuigi deklaratsioon ütleb, et “riigid peaksid realiseerima oma õigusi ja täitma oma kohustusi moel, mis edutaks uut rahvusvahelist majanduskorda”, muutub see kõik üsna ähmaseks, kuivõrd deklaratsioonis sisalduvad sama hästi sõnad “see on rajatud riikide suveräänsele võrdsusele, sõltumatusele, vastastikustele huvidele, koostööle, samuti inimõiguste jälgimise ja realiseerimise julgustamisele”. Sellest hoolimata leiab arenguõiguse argument tänapäeval juba ulatuslikku kasutust, et laiendada kolmanda maailma nõudmisi industrialiseeritud maailma suhtes, veenmaks viimast kandma üle oma ressursse kas välisabi andmise või võlgade tühistamise näol.

Kõige eelmainitu tulemusena on alust väita, et arenguõigus on tõusnud esile vähemasti inimõigusena, mis seob tsiviil-, sotsiaalseid ja kultuurilisi õigusi poliitiliste ja majanduslikega moel, mida nähti ette II maailmasõja järgses inimõigusteliikumises.

Ehkki arenguõigus on olnud nii ÜRO Peaassamblees kui Inimõiguste komisjonis regulaarseks vaidlusteemaks juba pikka aega, võttis Inimõiguste komisjon alles 1996. aastal konsensusega esimest korda arenguõiguse kohta vastu resolutsiooni.⁹ Selle dokumendiga loodi 2-aastase mandaadiga valitsustevaheline 10-liikmeline ekspertidegrupp, kes pidi välja töötama strateegia arenguõiguse deklaratsiooni rakendamiseks. Oma 51. istungjärgul rõhutas Peaassamblee vajadust ÜRO süsteemi läbiva koordineerimise ja koostöö järele, millega tõhustataks arenguõiguse edutamist. Samal eesmärgil tehti Inimõiguste komisjonile ülesandeks jätkata uute ettepanekute väljatöötamist ja esitamist Peaassambleele, millest nähtuksid ulatuslikud ja efektiivsed vahendid kõrvaldamaks takistusi arenguõiguse praktilise rakendamise teelt.¹⁰

Peaassamblee 52. istungjärgul muutus debatt jällegi väga politiseerituks. Seekord oli asi konsensusest kaugel – uus resolutsioon võeti vastu hääletagega 129-12-32. Jõukamad riigid keeldusid jätkuvalt endale “doonor-riigi” silti kaela riputamast – teiselt poolt aga

---

⁸ Part I, par. 10

⁹ Res. 1996/15

¹⁰ A/RES/51/99

nõudsid, et inimõigusi ei kasutataks ettekäändena kaubandusliku proteksionismi juurutamiseks. Mõnede ekspertide arvates saabus 1998. aasta 22. aprillil läbimurre, kuid siiski ainult organisatsioonilisel tasandil – komisjon võttis üksmeelselt vastu arenguõigust käsitleva resolutsiooni,¹¹ millega soovitati Majandus- ja Sotsiaalnõukogul

- luua töögrupp, millel oleks mandaat vaadelda ja jälgida progressi, tutvuda raportite ja muu informatsiooniga ning esitada Inimõiguste komisjonile perioodiliselt raporteid; ja
- määrata ametisse sõltumatu ekspert, kes esitaks perioodiliselt Inimõiguste Komisjonile raporteid küsimuses, kuidas on aruandeperioodi jooksul õnnestunud arenguõiguse rakendamine maailmas.

3. Arenguõiguse rahvusvaheline määratlus

Rääkides arengust ja õigusest arengule peaks esimene küsimus olema tegelikult “mis on areng?” Mida peab üks või teine riik arengu all silmas? Samuti on väga oluline küsimus arengu hindamise võimalikkusest. Üldjoontes valitseb arengu määratlemise kohta kolm valitsevat seisukohta. Esimese kohaselt peetakse arenguks majanduslikku arengut, mida saab mõõta rahvusliku koguprodukti kasvu kaudu. Teine seisukoht pooldab arengu mõõtmist sootuks teistsuguse kriteeriumi alusel – kuivõrd kaitstud on riigis inimõigused, st. kuivõrd inimväärted on antud riigis elukeskkond. Kolmas variant on põhimõtteliselt segavorm kahest eelmisest ehk majandus- ja sotsiaalarengu kombinatsioon. Tänapäeval peetakse viimast käsitlust kõige mõistlikumaks ning see on ka valitsev, kuna on jõutud seisukohale, et inimõiguste allutatus majandusarengule (mis on arengumaade (nende valitsuste) poolt tihti ihaldatav) ei ole arenenud riikidele, ÜRO-le ja teistele rahvusvahelistele organisatsioonidele reeglina vastuvõetav. Samas ei ole aga võimalik edendada inimõigusi ja nende kaitset, kui riigis valitsev elatustase on allpool kriitilist piiri. Majandusareng iseenesest ei ole või vähemalt ei tohiks olla eesmärgiks üheski ühiskonnas ega riigis, seda peaks vaatama pigem kui eeltingimust ja vahendit inimväärted elukeskkonna loomisel, kus saavad realiseeruda kõik inimõigused ja põhivabadused. Sellest tulenevalt püütaksegi arengut toetades edendada majandusarengut käsikäes inimõigustega ja luua viimastele soodne kasvupinnas. Ka arenguõiguse deklaratsioon käsitleb inimõigusi arengu suhtes nii tingimuse kui eesmärgina. Kõige paremini võiks eelõeldu kokku võtta Kofi Annan’i sõnadega, et õiguste-põhine lähenemine arengule ei kirjelda situatsioone mitte üksnes inimvajaduste tähenduses ega ka majandusarengu mõõtmetes, vaid ühiskonna kohustusena vastata üksikisikute võõrandamatutele õigustele. Viimane sisaldab endas õiglust kui subjektiivset õigust, seejuures mitte kingituse ega heategevusena, ja annab abivajavatele kogukondadele moraalse aluse, millelt nõuda rahvusvahelist abistamist.¹²

Philip Alston ja Gerard Quinn püstitavad küsimuse, kas mõnede riikide õigus arengule loob ka teistele riikidele kohustuse aidata? Rahvusvaheline majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste pakt sisaldab kolme sätet, mis viitavad sellise kohustuse olemasolule. Need sätted on olnud dramaatiliselt laia interpretatsiooni objektiks ning nimetatud autorid leiavad, et oleks väga keeruline, et mitte öelda võimatu muuta

---

¹¹ 1998/72

¹² ÜRO tegevuse aastaaruanne (1998)

pühendumine rahvusvahelisele koostööle õiguslikult kohustavaks. Sellise lähenemise puhul tuleb adekvaatse elatustaseme saavutamiseks vajalike tingimustena käsitleda põhilisi inimõigusi, mitte üksnes ebakindla poliitika tulemusena majanduskasvule suunatud heategevuslikke annetusi. Bedjaoui väidab, et õigus arengule on põhiõigus ja eeltingimus nii vabadusele, progressile, õiglusele kui loominguks – see on nn. tüviõigus, millest kõik teised õigused oksadena välja kasvavad. Selle õiguse rahvusvaheline dimensioon seisneb õiguses õiglasele osale maailma majanduslikust ja sotsiaalsest heaolust, ning kui jagada erinevad käsitlused nende legaalsuse alusel, siis moodustab arenguõiguse sellisena tunnustamine väljakutse rahvusvahelisele õigusele, mille on esitanud neli viiendikku maailma elanikkonnast.

Niisugune kontseptsioon kätkeb aga mitmeid muid küsimusi, kuna arusaadavalt on keeruline, kui mitte võimatu edutada majandusarengu kaudu inimõigusi riigis, mille valitsemine on ilmselgelt ebademokraatlik, mille riigiparaat on korrumppeerunud, jne.

3.1. Arenguõiguse mõiste määratlus arenguõiguse deklaratsioonis

Arenguõiguse deklaratsiooni artikkel 1 kohaselt võib õigust arengule kirjeldada kui võõrandamatut inimõigust, millest tulenevalt on igal inimesel ja kõikidel rahvastel õigus anda arengusse oma panus ning saada osa majanduslikust, sotsiaalsest ja poliitilisest arengust, milles saavad täielikult realiseeruda kõik inimõigused ja põhivabadused. Sarnaselt teiste inimõigustega on ka arenguõiguse puhul inimene keskseks subjektiks – inimene on aktiivne arengus osaleja ja tal on õigus arengust kasu saada. Seda õigust saavad kasutada nii üksikisikud kui terved rahvad. Õigus arengule asetab kohustusi nii riikidele eraldi – kindlustada õiglane ja adekvaatne ligipääs olemuslikele ressurssidele – ja kogu rahvusvahelisele üldsusele – edutada õiglasi arengupoliitika ja tõhusat rahvusvahelist koostööd. Riikidel lasub esmane kohustus luua tingimused arenguõiguse realiseerimiseks nii siseriiklikult kui ka rahvusvaheliselt. Kuivõrd riigid jagavad kohustust luua arengumaades rahvusvahelise koostöö ja arengustrateegiate kaudu tingimused, milles saaksid täielikult realiseeruda kõik inimõigused, siis sellest tulenevalt jagab arenenud maailm ka vastutust inimõiguslike puudujääkide eest arengumaailmas. Deklaratsiooni esimestes artiklites on sätestatud neli põhilist õigust:

- esiteks on areng võõrandamatu inimõigus, mis tähendab, et seda ei ole võimalik kokkuleppel välistada;
- teiseks viitab areng konkreetsele aspektile arenguprotsessist – artikkel 2 punkti 3 kohaselt on see kogu populatsiooni ja üksikisikute heaolu konstantne parandamine, seda nende aktiivse, vaba ja tähendusliku osaluse kaudu, samuti arengust saadava kasu jaotamise kaudu. Õigus arengule tähendab selles mõttes ka kõikide isikute võrdset ligipääsu peamistele ressurssidele, meditsiiniteenustele, toidule, tööhõivele, majutusele ja sissetuleku võrdsele jaotamisele;
- kolmandaks on areng protsess, milles on igal indiviidil ja kõikidel rahvastel õigus osaleda. Siit tuleb välja üksikisiku ülimuslikkus riigi või kollektiivsete huvide ees;
- neljandaks on arengu tagamine riigi peamine kohustus ja selle realiseerimiseks on tarvilik tegevus nii riiklikul kui rahvusvahelisel tasandil. Sellisena on riikidel nii kollektiivselt kui eraldiseisvaina kohustus formuleerida rahvusvahelised

arengustrateegiad ja toetada vaesemaid riike kohaste vahendite ja võimalustega, mis aitaks edutada kiiret vaesuse põhjuste väljajuurimist.

3.2. Arenguõiguse positsioon inimõiguste süsteemis

Inimõiguste liigendamisel jagatakse õigused sageli kolme rühma:

1. poliitilised ja kodanikuõigused;¹³
2. majanduslikud, sotsiaalsed ja kultuurilised õigused;¹⁴ ning
3. nn. kolmanda põlvkonna inimõigused.¹⁵

Õigus arengule, koos õigusega rahule ja puhtale keskkonnale, kuulubki viimatinimetatud gruppi. Tõenäoliselt võib öelda, et õiguste kolmanda grupi tõid kolmanda maailma riigid välja katsena kindlustada oma autonoomiat ja solidaarsust. Teatud mõttes on ju need õigused vastandatavad kahele esimesele õiguste grupile. Selline arenguriikide poolne tegevus oli mõeldud korrastama kolmanda maailma enesemääratlust maailmana, millele on liiga tehtud faktoritega, nagu kolonialism ning iseseisvusest ja arenguvõimalusest ilma jätmine, koormamine võlgadega, struktuurilise ümberkorraldamine, globaliseerumine, tülide lahendamine kolmanda maailma arvel, selle käsitlemine manipuleerimise objekti, mitte aga rahvusvahelise suhtlemise subjektina, Euroopa-keskne lähenemine inimõigustele ja nii edasi. Õigus arengule ongi tegelikult kolmanda õigustegrupi südameks, olles vähemalt teoreetiliselt kinnistunud põhilise inimõigusena, samuti vabaduse, progressi ja õigluse eeldusena. Esmalt võeti Läänemaailmas ideed õigusest arengule ohuna, millest tulenevalt deklareeriti, et selline pseudo-õigus ei oma mingisugust alust ning et seda on võimatu teostada. Tänapäeval tunnustatakse siiski põhimõtet, et kõikidesse gruppidesse kuuluvad õigused on omavahel seotud ja moodustavad terviku, mis ei ole üksikute õiguste summa, vaid eksistentsiaalne printsiip, mille tunnustamise ja arvestamise korral osutub võimalikuks elada planeedil Maa lootuses saada õnnelikuks, vähendada antagonismi ja suurendada üksteisemõistmist.

4. Arenguõiguse teostamine

Arenguõigus on võrreldes teiste inimõigustega üsnagi omapärane õigus, seda mitmes mõttes. Peamine, ja arvestades rahvusvahelise õiguse ja suhete olemust, tõenäoliselt ka kõige raksemini ületatav erinevus seisneb tõsiasjas, et kui kahe esimese põlvkonna inimõiguste puhul on nõ. kohustatud subjektideks (ehk kellelt nõutakse vastavate õiguste võimaldamist ja kaitsmist) arenguriigid ning nõudjateks arenenud riigid, siis kolmanda põlvkonna õiguste puhul on suhe vastupidine. Majanduslik reaalsus on selline, et arenenud riikidel on kaasaegses maailmakorralduses hulgaliselt vahendeid sundimaks arenguriike neile avatud võimaluste piires käituma teatud viisil, kuid täpselt

---

¹³ näiteks õigus elule, vabadusele ja isikupuutumatusel, perekonna ja eraelu kaitsele, omandi kaitsele, mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusele, sõnavabadusele, õiglasele kohtupidamisele, kaitsele piinamise või julma, ebainimliku, väarikust alandava kohtlemise vastu, jne.

¹⁴ näiteks õigus tööle, sotsiaalkindlustusele, sotsiaalhooldusele, küllaldasele elatustasemele – piisavale eluasemele, toidule; õigus füüsilisele ja psüühilisele tervisele, haridusele, kultuurielus osalemisele, jne.

¹⁵ nn. "kolmanda põlvkonna" õiguseid nimetatakse teine kord ka grupiõigusteks.

samuti on reaalsus, et arenguriikidel ei ole mingit õiguspärast võimalust oma tahtmist arenenud riikidele peale suruda. Seetõttu on keeruline ette kujutada, kuidas võiks arenguõigus ilma arenenud riikide poliitilise tahteta realiseeruda. Mitte mingil juhul ei saa väita, et sellist poliitilist tahet üleüldse ei eksisteeri, kuid kahtlemata on küsitav, kas sellest piisab.

Keith Griffin ja A. R. Khan väidavad, et kaugelt liiga suur osa välisabist ei teeni arengueesmärki, vaid seda kasutatakse doonor-riigi ekspordivoogude suurendamiseks, impordipõhiste tootmismeetodite kasutamise soodustamiseks saajariigis või selle poliitsei- ja/või sõjaväejõudude tugevdamiseks. Need autorid soovivad luua riikidest sõltumatu rahvusvahelise organi, mille ees oleksid vastavalt oma arengutasemele maksukohustlased kõik maailma riigid, välja arvatud need, kelle vastavad näitajad on allapoole teatud piiri, ning see institutsioon teostaks ressursside ümberjagamist, lähtudes arengut tõeliselt silmas pidavatest huvidest. Nad väidavad, et riigid, kelle rahvuslik koguprodukt on üle 700 dollari, peaksid andma abi vastavalt sellele, mil määral koguprodukt ulatub üle nimetatud piiri ning riigid, kelle rahvuslik koguprodukt jääb mainitud piirist allapoole, peaksid puudujäägiga proportsionaalselt abi saama.

Saamaks aru, millistest summadest peaks rääkima, et arengu osas tõepoolest edu saavutada, vaatame järgmisi numbraid. Rikkad riigid on viimase 50 aasta jooksul andnud arengumaadele enam kui triljon dollarit abi. See peadpööriv summa on väga suures osas raisku läinud, kuna selle abil ei ole suudetud saavutada paljusid seatud eesmärke. Kui nn. Aasia Tiigrid ja uus-industrialiseeritud riigid¹⁶ kõrvale jätta, on olukord veelgi hullem. Maailmapanga poolt koostatud maailma arengu raporti andmetel kasvas 1960-1980 arenguriikide rahvuslik koguprodukt ligikaudu 1 protsent aastas, 1985-1995 aga miinus 1,4 protsenti aastas. Viimased andmed annavad tunnistust jätkuvast tagasiminekest. Madal kapitali investeerimise tase selles riikidegrupis on loonud olukorra, kus iga investeeritud kapitaliühik peaks kutsuma esile 10 kuni 20 korda suurema majanduskavu, kui arenenud riikides. Fakt, et arengumaade rahvusliku koguprodukti aastane kasv langes juba ammu alla null-taseme ning et vabalangemisest on seda päästnud üksnes arengutoetused, on vääramatuks kinnituseks, et autokraatlikud ja monopoolsed institutsioonid, kuigi mitte tingimata kogu kolmandas maailmas, on võimelised neelama ja kulutama uskumatus mahus nii rahalist, inim- kui ka loodusressurssi.¹⁷

4.1. Abi ning selle iseloom

Nagu oleme juba aru saanud, on nii ÜRO-s kui enamikes rahvusvahelistes foorumites juba pikka aega oldud seisukohal, et arenenud riigid peaksid arenguriikidele toetuste ja laenude näol abi andma. Suur enamus ÜRO riikidest kuulub just nimelt viimasesse kategooriasse. Peaassamblees on üksmeelsete resolutsioonidega võetud vastu programmid, mille kohaselt oleks arenenud riikide poolt antav abi 0,7 protsenti riikide rahvuslikust koguproduktist. Tänapäevase seisuga ei ole sellest kavast täidetud isegi mitte pool. 1998. aastal andis nt. USA arenguabiks 0,1 protsenti oma rahvuslikust koguproduktist, kusjuures 1987/88. aastal oli vastav näitaja veel 0,2 protsenti. Norra,

---

¹⁶ Newly Industrializing Countries

¹⁷ Smiley

Holland ja Rootsi on ainukesed riigid maailmas, kes on arenguriikidele abi andmises saavutanud ÜRO poolt eesmärgiks seatud määrad!¹⁸

Inimõiguste vaatenurgast esindab välisabi ennekõike kolme vaidlusalust teemat:

- annetaja kontroll abi kasutamise üle;
- abi andmise tingimuslikkuse legitiimsus; ja
- väärtus, mida omab abi suunamine inimõiguslike eesmärkide saavutamisele.

Vaadates abi iseloomule, arvavad paljud, et peaaegjalikult peaksid toetused olema suunatud vaesuse taandamisele ja abivajajatele sotsiaalteenuste võimaldamisele; teised aga leiavad, et esmatähtsaks tuleks seada majanduskasv ja infrastruktuuri tugevdamine. Kellel peaks aga selles küsimuses olema otsustav hää, kas annetaja või abisaaja valitsusel? Arenguriigid rõhutavad oma esmast kohustust rahvusliku arengu suhtes ning oma majanduse ja ressurssidega seonduvat suveräänset õigust enesemääramisele. Annetajariigid kipuvad aga tõstma esile inimõiguste instrumentides sisalduvaid rahvusvahelisi standardeid. Samuti viitavad nad poliitilisele tõsiasi, et kui riigid rikuvad peamisi inimõigusi või kasutavad abi vääral eesmärgil, siis ei anta neile üldse toetust.

Viimane punkt tõstatab omakorda kaks küsimust: esiteks, kes määrab mis on õige ja mis on vää eesmärk, ning teiseks, kas abi andmine peaks olema seatud sõltuvusse inimõiguste kaitse tagamise tõhususest abisaajas riigis ja kas sellest peaks keelduma nende riikide suhtes, kus inimõigusi põhimõtteliselt või süstemaatiliselt rikutakse. Katarina Tomaševski esitleb probleemi järgmises vormis:

Abi andvad valitsused ja organisatsioonid teevad jätkuvalt otsuseid, millisele riigile, kui palju ja mille tarvis abi anda, kuna abivajajaid on märksa enam kui abistamisvõimalusi. Alles viimasel ajal on inimõigused saanud üheks paljudest kriteeriumidest abi andmise üle otsustamisel. Sellesse kriteeriumide kogumisse sisenemine ei ole inimõiguste jaoks olnud ei kerge ega sujuv, kuna abiandjate poolt ei ole kujundatud välja mingeid üldisi reegleid. Selle tagajärjel on otsused tehtud ikka *case by case* põhimõttel. Veelgi enam, neid otsuseid on piiratud mõningatele inimõigusterikkumistele abisaajas riigis. Sellest tulenevalt on nii mõnigi kord abi andmise või selle lõpetamise õigustusena kasutusel just nimelt inimõiguslik terminoloogia. Samuti on hoogu saanud protsess, mille raames abiandjad otsivad abisaaja-riikidest inimõigusterikkumisi, mida tuua abi andmise lõpetamise ettekäandeks.

Kui rääkida mõned sõnad arenguõiguse kõige otsesemast teostamisest, siis on selge, et abivajajaid on märksa enam, kui võimalusi abi anda ning sellest tulenevalt tuleb teha teatud valikud. Rõhu asetamine vaesuse väljajuurimisele on arenguõiguse rakendamise puhul õigustatud, kuna nii mõneski mõttes on just vaesus kõige enam rahvast inimõiguste realiseerimisest lahutav asjaolu, jättes sellest puudutatud inimesed ilma praktiliselt kõigist vabadustest. Seega oleks arenguõiguse realiseerimiseks vaja esimese sammuna asuda välja juurima just nimelt vaesust. Veelgi enam, nõuab ju õigluse teooragi, et kõige haavatavamad ja vähem privilegeeritud grupid oleksid kaitse osutamisel esmatähtsaks, ja õiglus peaks inimõigusliku lähenemise juures olema vaieldamatult nurgakiviks. ÜRO sõltumatu arenguõiguse raportöör Arjun Sengupta soovib riikidel ka vaesuse väljajuurimisel teha teatud valikud ja keskenduda alguses mõnede konkreetsete õiguste eelisvõimaldamisele, et programme mitte ülekoormata

---

¹⁸ Sellest võib järeldada, et kogu tööstuslikult arenenud maailma ei saa vaadata kui arenguõiguse vastast, vaid teatud ühiskondlikes gruppides on vastavad ideed leidnud heakskiidu ja rakenduse.

ning sellega omakorda suurendada nende tõhusust. Tema soovitus on valida eelisarendatavateks õigusteks, toit, tervise hoolekanne ja algharidus, kuna need on kõige otsesemalt seotud õigusega elule. Samuti toob ta põhjuseks, et nii mõnelgi riigil on antud õiguste tagamise tõhustamisega töötamisel kogemusi ning ÜRO on nende valdkondade tarvis detailseid arenguprogramme välja töötanud.

4.2. Abi andmise tingimuslikkus

Siin kohal on tegemist ühe probleemsema aspektiga arenguõiguse teostamisel. Abisaajad valitsused on alati varmad rõhutama, et kogu abi ja selle andmine peab toimuma lugupidamises saajariigi suveräänsuse ja poliitilise iseseisvuse suhtes ning mitte kujutama endast sekkumist riigi siseasjadesse. Alljärgnevalt peakski käsitlema, kas annetaja poolsed määrangud abi iseloomu suhtes, abi teatud tingimustest sõltuvusse seadmine või inimõigusliku lähenemise pealesurumine kujutab endast õiguspärast ja efektiivset poliitikat. On vist ütlematagi selge, et ka abistajale võib tunduda vastumeelne suunata abi tingimustesse, milles on mõttetu arengut oodata. Sama olukord on ka laenudega, kuna vaevalt võib olla ühegi heauskliku riigi või rahvusvahelise organisatsiooni eesmärgiks arenguriikide orjastamine võlgadega.

Peamine vastuolu tekibki kahe subjekti suveräänsuse põrkumisel – ühelt poolt annetaja suveräänne õigus käsutada oma vara, teiselt poolt abisaaja samaväärne õigus keelata riikidel sekkuda oma siseasjadesse. Kui arenguõiguse deklaratsioon paneb riikidele kohustuse abistada abivajajaid riike, siis kas sellisest suveräänsuse piiramisest ei peaks loogiliselt lähenedes välja lugema samalaadset suveräänsuse piirangut ka teisele poolele, st. piirangut lubada abistajal sekkuda teatud kokkulepitud määral riigi siseasjadesse? Kuigi rahvusvaheline õigus peab suveräänsust praktiliselt absoluutseks, on riikidel võimalus seda kas loovutada või delegeerida ning nii leiavadki mitmed autorid, et arenenud riikide kohustusega anda abi peaks korreleeruma ka abisaajate kohustus viia läbi abi realiseerumiseks (riigi arengu eelduste kujunemiseks) tarvilikke reforme.

Üldine praktika on näidanud, et kust iganes on toetused ja laenud tulnud, on need läinud kõikjale mujale, kui majandusarengu soodustamisele, inimõiguste edutamisele või võlakoorma kahandamisele. Kui arengumaadel lasuva võlakoorma suurus hakkas ilmne probleemina iseeneses, kerkisid esile erinevad poliitilised vastused. Arenenud riigid süüdistasid kolmanda maailma korrumppeerunud institutsioone ja läksid teatud mõttes teisele katsele – kui laenude andmisel ei olnud arenguriigid nõustunud mingisuguste tingimuste täitmisega, siis nüüd nõuti nende tingimustele vastamist võlgade ümbervaatomise eeltingimusena.

Sekkumine arenguriikide siseasjadesse oleks vajalik eelkõige seoses peamiste takistustega arenguõiguse teostamisel, mis jagunevad laias laastus kahte rühma, kusjuures antud kontekstis tuleb silmas pidada üksnes esimesse rühma kuuluvaid takistusi:

- arenguriikide poolsed takistused – korrupsioon, ebademokraatlik riigikorraldus, turumajanduse puudumine, jne.
- arenenud riikide poolsed takistused – püüd muuta toetused enda huvi teenivaks ning subsiidiumid, mida oma toodangule peale makstakse.

Korruptsioon on vaieldamatult üheks peamiseks takistuseks arenguõiguse reaalsel teostamisel. Autoritarismist ja korruptsioonist tulenevad keerukused arenguõiguse (kõikide inimõiguste) teostamisel on loendamatud. Esmajoones puutuvad need esmastesse tsiviil- ja poliitilistesse õigustesse, kuna ajaloost ei ole vaja kaugelt otsida näiteid, kus omavolilised võimud jätavad inimesi ilma õigusest osaleda poliitikas, saada õiglase kohtumõistmise osaliseks kuni sinnamaani välja, et ei tunnistata üldse inimeste õigus-subjektsust või paremal juhul nende võrdsust seaduse ees. Terved rahvad jäävad ilma ka majanduslikest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest õigustest, kuivõrd korrumpeerunud võimud suunavad avalikuks otstarbeks mõeldud raha nõ. "erasektorisse". Venemaa ja mitmed teised endised Nõukogude Liidu osalisriigid on selle Külma Sõja järgse trendi näiteks.

Tekitamata erilist üllatust, paljastavad viimased arenguõiguse teostamist kajastavad raportid taas kord, et peale bürokraatiamasinast läbikäimist on abiks antud summad pea olematud. Seda võiks võrrelda kehvalt isoleeritud soojusjuhtmega, mille kasutamine osutub mõttetuks, kuna kogu energia jõuab enne sihtkohta jõudmist soojaks õhuks haihtuda.

Ayitney võtab problemaatika kokku ilmeka metafooriga, et kui vaadata oma majandusega kaugeltki mitte hakkama saavat riiki (mille SKP on alla nullpiiri) pankrotti läinud ettevõttega, siis abi andmine sellisele riigile on võrdsustatav suure hulga uue kapitali andmisega samade ebakompetentsete juhtide kätte, kes on ettevõtte ühe korra juba põhja lasknud.

Sellisel tegevusel ei ole arusaadavalt kuigi suurt mõtet ning kogu motivatsioon panustada inimõiguste õitsengu saavutamisse vajub kokku kui kuivanud liivaloss. Inimõiguslike standardite paranemise asemel jõuavad abisaajas riigis valitud inimeste õuele uued ja uhked autod. Seejuures ei või unustada, et need õnnelikud autoomanikud väljendavad arenguriigi häält, mis keelab abistajatel riigi siseasjadesse sekkuda.

Tavaliselt käib korruptsiooniga kaasas ka ebademokraatlik valitsemisviis. Samas on demokraatial arenguõiguse realiseerumises põhjapanev tähtsus ning võimetus täita ja austada demokraatlikke põhimõtteid on kujunenud arenguõiguse teostamisele tõsiseks takistuseks.

Viimase peamise takistusena on teada, et valitsuse poolt kontrollitud majandus ei ole pikas perspektiivis kunagi edukaks osutunud. Mitte miski ei asenda ettevõtlusvabadust, läbipaistvaid finantsstruktuure ega austust seaduslikkuse põhimõtte vastu.

Kõige selle pärast peaksid kõik abistajariigid keskenduma üha rohkem demokraatia toetamisele, hea valitsemistava juurutamisele, korruptsiooniga võitlemisele ning vaba ja iseseisva meedia edutamisele. Need on tsiviilühiskonna eluliselt olulised komponendid, mida kahe silma vahele jättes kannavad kõik arenguprogrammid suuremat või väiksemat riski mitte üksi ebaõnnestuda, vaid anda tõuge lausa negatiivsele protsessile.

Siiski ei tohiks jääda muljet, et arenenud maailma kuuluvad riigid takistuste tekitamise patust päris priid oleksid. Paljud eksperdid arvavad, et sama negatiivselt, kui eelmainitud tegurid, mõjub arenguõiguse teostamisele ka arenenud riikide poolne arenguprogrammide kasutamine oma majanduslike huvide edutamiseks, mitte aga arengueelduste loomiseks. Veelgi enam, sellised programmid võivad mõjuda abisaajatele tihti lausa destruktiivselt. Nagu eespool juba mainitud, läheb kaugelt liiga suur osa välisabist donor-riigi ekspordivoogude suurendamiseks või impordi-põhiste

tootmismeetodite kasutamise juurutamiseks saajariigis. Kuivõrd arenguõiguse teostamine on tohutute rahvahulkade ja rahvuste jaoks vahest üks ainuke pääseteid, siis tuleks sellist praktikat viljelevatesse riikidesse suhtuda ülimalt kriitiliselt, just nagu inimesse, kes kerjuse mütsi viiekroonist asetades sealt salaja kümme tagasi võtab.

Teine arenenud riikide poolne takistus seisneb oma toodangu subsideerimises, mis muudab arenguriikide samaväärsed produktid maailmaturul konkurentsivõimetuks – vaeste riikide farmerid ei suuda ka parima tahtmise juures toota odavamalt, kui raskelt subsideeritud farmerid USA-s ja Euroopas. Sellest tulenevalt peavad nad nägema, kuidas isegi nende kodumaine turg nende ees kokku tõmbub. Hinnanguliselt arvatakse, et kaotatud turud lähevad arengumaadele maksma ligi miljard dollarit aastas. Tihti on põllumajandus ja sellest saadava produkti realiseerimine ainsaks võimaluseks arengumaade majanduses leegi sütitamiseks ja selle võimaluse võtmine turgude kahandamise näol on teatud mõttes ka arenguõiguse eitamine. Kuigi arengutoetuste maksmine on praktikas küllaltki kindlalt juurduma hakanud, on Ida-Aasia näide heaks kinnituseks, et arengumaade endi osalemine rahvusvahelises kaubanduses on pikemas perspektiivis kordades olulisem, kui ükskõik milline abi, mida arenenud riigid eales anda saaksid.

5. Tulevikuvaated

Arenguõiguse diskursust iseloomustavad põhjapanevad erimeelsused arengu ja arenguõiguse kontseptsiooni olemuse suhtes. Kuigi nii rahvusvaheliste instrumentide kui õigusteadlaste arvamuste osas valitseb tänapäeval hämmastav üksmeel arengu mitmetahulisuse suhtes, peegeldab riikide praktika endiselt suures osas midagi muud. Väga paljud riigid, ja mitte üksi aitaja-abisaaja suhte ühel poolel, peavad majanduskasvu jätkuvalt eesmärgiks iseeneses. Sellest tulenevalt kannatab aga rahvusvaheliselt tunnustatud tsiviil-, poliitiliste, sotsiaalsete, majanduslike ja kultuuriliste inimõiguste kogum. Kuigi sellised vaated võivad olla mugavad alusena lühiajaliseks poliitiliseks väljapääsuks, viitab kasvav ülemaailmne sotsiaal-majanduslike probleemide summa tõsiasi, et pikemas perspektiivis osutuvad ühehõlvalised arengukontseptsioonid ebatõhusateks. See on aga teema, mille süvendatud käsitlemist antud töö formaat ei võimalda.

Kinnitus arenguõigusest kui inimõigusest on pannud olemuslikud küsimused arengust ning õigusest arengule nii rahvusvahelises õiguses kui poliitikas avalikule foorumile. Aset leidev diskursus annab üha selgemaid märke, et arenguõiguse teostamisel tuleks rakendada mitme-dimensioonilist lähenemist, mis muudaks sotsiaalse, kultuurilise ja poliitilise arengu majandusliku arengu olemuslikeks koostisosadeks. Arengumaade püüdluste edu paistab üldjuhul sõltuvat just nimelt üleminekust riigi poolt kontrollitud ühe-dimensiooniliselt majandusarengult laiahaardelisemale lähenemisele, mis saab omakorda sõltuma tõsiasi, kuidas lahendatakse maailmavaatelised erimeelsused ja poliitilised tüliküsimused.

Üks väheseid arenguõigust käsitlevaid perspektiivseid teoreetilisi kontseptsioone tundub olevat käsitlus arenguõigusest kui kolmanda põlvkonna õigusest, mille sisuks on õigus inimkonna ühisele pärandile. Arvestades selle kontseptsiooni tähtsust, võib kahtlemata väita, et selle uurimiseks ja edendamiseks on kulutatud liiga vähe energiat. Just idee rahvaste õigusest inimkonna ühispärandile oleks võimalikuks väljapääsuks olukorrast, kus arengutasemete vahe maailma eri piirkondade vahel on lausa karjuv –

hinnanguliselt omas 1990. aastate alguses 10 protsenti maailma elanikkonnast 90 protsenti maailma rikkustest ja need numbrid muutuvad pidevalt kuristiku laienemise tähe all. Esimene samm ühiskonna ühise pärandi idee juurutamisel on tehtud ja seda ei maksa alahinnata. Alates 1979. aastast on ühise pärandi alla loetud nii ookeanid, kosmos kui Antarktika. Sellesse loetellu on soovitatud lisada näiteks maailma viljavarusid, põllumaad, loodust ja kõiki looduslikke ressursse. Vahest isegi suuremat tähtsust omab fakt, et 1994. aastal võeti valdava enamuse arenenud riikide osalusel vastu ÜRO Mereõiguse konventsiooni 11. osa rakenduskokkulepe, millega leppis maailma riikidepere kokku, et väljaspool riikide jurisdiktsiooni asuv merepõhi kuulutatakse inimkonna ühispärandiks (*common heritage of mankind*).¹⁹ See samm ei pruugi esialgu omada kuigi suurt praktilist väärtust, kuid kahtlemata nähtub sellest uus filosoofia, mis on iga uue ajastu vaieldamatuks eeltingimuseks.

6. Kokkuvõte

Universaalse õigusena ei saa õigus arengule kuuluda ühele huvigrupile ega geograafilisele segmendile rahvusvahelisest kogukonnast; võõrandamatu ja jagamatuna ei saa seda taandada arutlustele finantsabi andmisest, samuti ei või seda segamini ajada mõningate arenguprojektide koostamise ega läbiviimisega. Tõelised katsed õigust arengule praktikas kohaldada vajaksid paradigmaatilisi muutusi, mille tulemusena peaks muutma olemasolevate organisatsioonide ja institutsioonide eesmärgid, struktuur, tegevuspõhimõtted ja hindamise kriteeriumid. Kolmanda maailma nõ. “august välja toomiseks” peaks alustama tõdemusest, et kõigepealt tuleb seada vastav eesmärk kui süsteemne seisund ja seejärel tunnistada, et selle saavutamine on võimalik mitte läbi annetuste ja toetuste (millel on tendents kujuneda abisaajale orjastavaks kassikullaks), vaid üksnes ülemaailmse koostöö raames, kus nimetatud eesmärk on seatud kõikide rahvaste ja riikide poliitiliseks prioriteediks. Selline koostöö omab vaieldamatult mastaapi, mille kõrval Euroopa Liidu loomine näiks suhteliselt lihtsana.

Käesolevast ettekandest ei tohiks jääda muljet, et arenguõigus on tänapäevaks leidnud tunnustust üksnes arenguriikide poolt. Paljud jõukad riigid annavad abivajajatele toetust ja tänaseks ei ole enam kaugeltki võõras ka praktika suunata abi inimõiguslike eesmärkide saavutamisele. Selle tava juurutamise juures on olnud teedrajavaks suuresti just USA ja mitmete Põhjamaade poolne tegevus. Ka inimõiguste komisjonäril on erivahendid nii soovituslike teenuste kui tehnilise abi osutamiseks. ÜRO Arenguprogramm on selle poliitika sammu võrra edasi viinud, saavutades vähemalt mingis ulatuses “õiguste-põhise lähenemise arengule”. Maailmapank ja regionaalsed pangad väidavad, et nende otsused ei põhine “mitte-majanduslikel” teguritel, ent samas toetavad nad nõ. head valitsemistava ja on hakanud tasahaaval arvestama inimõiguslike kaalutluste kui argumendiga laenude andmisel.

Tohutud probleemid, mis seisnevad näiteks majanduslikus stagnatsioonis, südantlõhestavas vaesuses, loodusressursside lõppemises, looduskeskkonna hävimises ja relvakonfliktide paljususes on tänaseks sellegi poolest säilinud praktiliselt muutumatutena või koguni süvenenult. Inimõiguste ega ka majandusarengu edendamise kaudu ei ole suudetud kaotada maailmapere ühiste ressursside kasutamises ja jaotamises seisnevat konflikti, mis põhjustab tohutut viletsust. Kuidagi ei ole veel osatud

---

¹⁹ Süvamerepõhjas leiduvad äärmiselt väärtuslikud polümetallilised nodulid.

stimuleerida arengut, mis muudaks inimõigused “võimaldatavaks” ja idee arenguõiguse realiseerumisest millekski enamaks, kui vastuoluliseks ja saavutamatuks ideaaliks.

Arenguõiguse teostamine ähvardab kujuneda suurimaks väljakutseks, millega inimkonnal 21. sajandil tuleb kokku puutuda. Euroopa Liidu tasandil leidis mõned aastad tagasi aset debatt viljaülejääkide saatuse üle. Liit väitis, et ülejääkide andmine abina arengumaadele jätaks sealsed viljakasvatajad ilma sellest vähesestki turust, mis neil on ning süvendaks selle kaudu õpitud abitust. Selle väitega põhjendati ka otsust kasutada viljaülejääke katlamajades küttena, samal ajal kui iga päikeseloojang tähistas arengumaades näljasurma kümnete tuhandetele süütutele inimestele. Nagu näha, on lahendamist vajavate probleemide olemus sedavõrd keeruline, et paljudele küsimustele ei suuda isegi mitte kõlbelisel pinnal vastust leida, praktikast rääkimata.

7. Kasutatud kirjandus

1. David Smiley, The Right to Development, <http://henry-george.org.au/smiley.right.to.dev.html>;
2. Russel Lawrence Barsh, *The Right to Development as a Human Right: Results of the Global Consultation*, <http://www.ciesin.org/docs/010-152/010-152.html>;
3. US ambassador George Moose, *The Right to Development*, Remarks to the 57th Session of the United Nations Commission on Human Rights;
4. Stephen P. Marks, *Development and Human Rights*.